

ALGUNES PRECISIONS D'HISTÒRIA COMARCAL ARRAN DEL TESTAMENT D'ARBERT DE PERA DEL 1162 (*)

Antoni Pladevall i Font

A l'inexhaurible fons històric del calaix 6 de l'Arxiu Capitular de la catedral de Vic, amb el número 1.206, hi ha el testament del noble Arbert de Pera, senyor de les castlanies de Castellar del Vallès i de Ribatallada (Sabadell), de l'oblidat castell de Rocamur i del castell de Pera, ambdós a Sant Llorenç Savall, i de molts altres béns a Castellterçol, a Centelles, a Terrassa, a la Segarra i a d'altres indrets.

Aquest testament, fet el 2 de setembre de 1162, aporta algunes clarícies a la història d'aquest racó que s'arrecera a les bandes de llevant i de migdia de la muntanya de Sant Llorenç del Munt; és per això que en donem aquí la versió íntegra, per a extreure'n després les notícies que creguem més rellevants.

No es tracta de l'original sinó d'una còpia quasi coetània, feta el 29 de juny d'un dels anys immediats al testament (no s'expressa quin) pel canonge de Sant Ruf, Guerau. Sembla que va passar a l'arxiu vigatà entre els documents de la casa dels hospitalers de Vic, que va funcionar en aquesta ciutat entre el final del segle XII i mitjan segle XIII; dissolta aviat, la seva documentació va passar a l'Arxiu Capitular de Vic.

Diu així el document:

In nomine Sancte et Individue Trinitatis. Ego Arbertus de Petra, pleno tamen sensu atque memoria, facio meum testamentum et eligo manumissores meos, ii sunt Guillelmus de Terracia et Berengarius de Terracia atque Bernardus de Salfores. In primis dimitto ad Ospitale Ierosolimitano ipsum meum alodium quem habeo in Ausona, in parrochia Sancti Michaelis de Pertges, cum ipsas baiulias qui ibi sunt in iam dicta parrochia, et ipsum mansum de Quartana et meum alodium quem habeo in Munistrol et illum quem habeo in Segarra, ad ipso Ceger. Dimitto Sancti Stefani de Chastellar meum alodium de Olived cum ipsos molinos qui ibi sunt et meum ortum et mansum quem tenet Guillelmus de Olived, et mansum de Coma Pregonna que est in Lacera, in tale conuentu, ut donent omnis annis libram I cere ad altare Sancte Marie de castrum de Petra. Et in alio loco dimitto eiusdem ecclesie meum molinum novum cum omnes ortos qui in circuitu sunt, et ruira et mansum que est subtus ipsa Petrosa, sicut ego habeo et teneo, et illum mansum de Montada cum ipsum campum de Isla cum omnes harbores de Guatlleia et ipsos ortos qui sunt subtus illum campum de Isla et ipsum de Selvela, preter hoc quod ego dedi Milicie Templi et Ospitale et Sancte Marie de Terracia, et mansum de Riera cum ortos et pratos et salices et omnes harbores que ibi sunt, et ruira de Canalia et alodium quem tenet per me Guillelmus de Mirales. Dimitto post habitum meum Sancti Felicis de Valcarhera illum alodium de Gavared, quem ego per Sanctum Felicem teneo, et mansum de Galin cum manedia, preter hoc que est fevum de Castel. Et hoc totum suprascriptum, quod ego dimitto ecclesie Sancti Stefani de Castelar, sic dimitto in tali racione, quod ibi in ecclesia Sancti Stephani maneat I presbiter ad servicium Dei et Sancte Marie et Sancti Stefani et Sancti Iacobi ad missas celebrare per remedium anime mee et omnis meis parentis. Et si quis aliquis homo vel femina voluerit abstulere nullam rem de ista presbiteria, revertat ad

Ospitale Ierosolimitano. Dimitto Sancti Laurencii mansum de Casal de Falc, quem Petrus Raimundi tenet. Dimitto Guillelmo de Terracia ipsum chastrum de Rochamur, et hoc totum, quod ego habeo et teneo ad ipsas Chintanas, mansum de Evenga et mansum quem tenet Guillelmus Raolf cum omnibus pertinenciis, exceptum quod tenent per feum de Chastelar, et alodium quem tenet Petrus Guilelmi per me, et mansum quem teneo per Guillelmum Raimundum, que vocant feu, cum omnibus suis pertinenciis, et mansum de Rossel cum pertinenciis, et hoc totum quod habeo in castrum de Petra et in Lacaria, exceptus hoc quod dimissi ipsis sanctis, et medietatem de mansum de Sala, quod dimitto Bernardum Petri de Vacharices, quod fevum quem teneo per Raimundum Berengarii de Palaet in Lacera et in Castelar ad ipsa Mora, et fevum quem tenet per Bernardum de Murede in Castro Tercol, et fevos quem tenet Guillelmum de Soler per me, et baiulia de Miraies et de Guillelmo de Sancti Martini et de Petri Umberti et de Bernardo de Riambaldi dimitto iam dicto Guillelmo de Terracia, et istos fevos ad servicium seniore meum. Et dimitto Bernardo de Salfores chastrum de Castelar, et ipsum de Ribataiada cum ipsos fevos quem teneo per Bernardum de Barbera et per Raimundum de Barbera, exceptum ipsum de Terracia quod dimitto ad iam dicto de Terracia, Guillelmo, et fevum quem teneo per Bernardum de Senteles et per Tedmar cum ipso castro de Sancti Stefani, et illum de Castel Tercol dimitto ad Bernardum de Salfores, et ipsum fevum quem tenet per Guillelmum Raimundum, scilicet ipsum molinum de Fitor, dimitto Bernardo de Salfores, et fevum de Aquafrigida et ipsa baiulia de Dalmat de Planas. Et dimitto ad Bernardum de Salfores ipsum meum estal de Pug Castelar et mea vinea que ibi est et meum ortum del Puig, et donet ad ecclesia Sancti Stefani per ipsum estal et per iam dictum ortum mig quarter de oli omnis annis. Et dimitto ei, Bernardo de Salfores ipsum fevum quod filium de Bernardo de Tagamanent debet tenere per me. Et si evaderit dicto Guillelmo de Terracia sine infantes, revertat ad Bernardum de Salfores et suis. Et si evaderit dicto Bernardo de Salfores sine infantes, revertat ad Guillelmum de Terracia et suis. Et dimitto ad Guillelmum de Terracia et ad Bernardum de Salfores ipsas redersiones de ipsas malas factas que fecerunt ad Arbert Berengarii, Bernardi et filio suo Raimundo de castro Petra, et de omnes res hoc quod debuerunt michi facere. Si quis hoc testamentum infringere temptaverit, in duplo componat et postea firmum maneat omni tempore.

Actum est hoc VIII idus setembris anno XXVI regni regis Lodovici Iunioris.

Sig+num Arberti, qui hoc testamentum scribere feci, firmavi et testes firmare rogavi.

Sig+num Geraldí de Argelaged. Sig+num Guilelmi de Torredela. Sig+num Petri de Castlania. Sig+num Petri Ribot. Sig+num Berengarii de Midians. Sig+num Geraldí de Salige. Sig+num Guilelmi de Terracia. Sig+num Bernardi de Salfores.

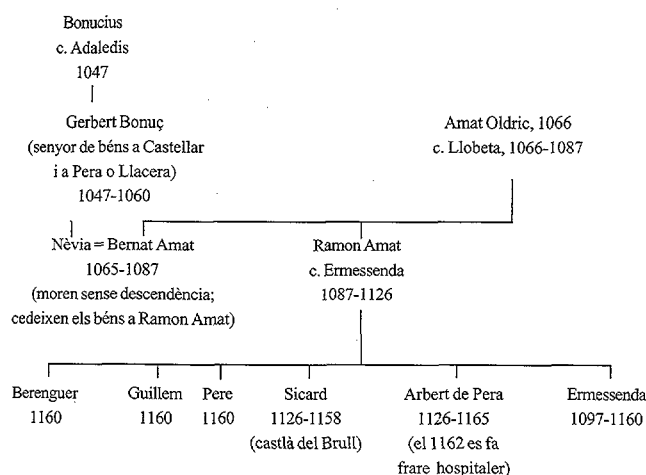
Sig+num Geraldí canonicus Sancti Rufi, qui hoc translatum scripsi III kalendis iulii die et anno quo supra.

(*) Ponència presentada el 14 de maig de 1972 a la XV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos, celebrada a Terrassa.

Qui era Arbert de Pera?

Bastants documents, alguns de publicats i altres d'inèdits, permeten fer-nos una idea de la personalitat i la família de la qual procedia aquest hisendat cavaller. Una font riquíssima i encara inexplorada de documentació sobre el castell de Pera i de Sant Llorenç Savall, sobre Castellar, Sentmenat i altres indrets del Vallès, es troba a l'arxiu del marquès de Sentmenat, dipositat fa poc temps a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

D'unes notes preses a corre-cuita sobre uns registres documentals, en vam extreure el següent esbós genealògic d'Arbert de Pera:

Arbert de Pera va heretar els béns de dues famílies vallesanes radicades totes dues als peus de la muntanya de Sant Llorenç. El seu pare, Ramon Amat, era feudatari dels vescomtes de Cardona-Osona i se'n documenta molta activitat als termes del castell del Brull i de Centelles; el seu germà Sicard heretarà la castlania del Brull i d'ell derivarà el llinatge osonenc dels cavallers cognominats Brull; mentre que Arbert de Pera, el primer de la família que farà servir aquest cognom, heretarà també molts béns als termes de Centelles i d'Aiguafreda, però sobretot al Vallès, i especialment a Castellar, on sembla que tenia la seva residència. Pel 1145 tenia els béns d'Osona infeudats a d'altres persones.¹

Entre els documents que han servit de base per dreçar l'anterior genealogia, en farem esment d'un dels més reveladors, del 19 de maig de 1087, pel qual Ramon Amat, fill de Llobeta, i la seva muller Ermessenda donen a Déu i a santa Maria, a l'arcàngel sant Miquel i a sant Llorenç, que tenen els seus altars fundats sobre Terrassa, un alou compost de cases, boscos, vinyes, etc. que li va pervenir del seu pare Amat Oldric i el seu germà Bernat Amat o de la muller d'aquest, Nèvia, alou que es troba a la parròquia de Sant Llorenç de Llacera (Savall).²

És difícil de precisar el grau exacte de senyorejament que Arbert tenia sobre el castell de Pera, car coetàniament va existir una altra família, cognominada també *de Petra* o *de castro Petra*, que també tenia dominis sobre el castell; es tracta de Bernat *de Petra* i del seu fill Ramon *de castro Petra*, que s'esmenten al final del testament i que apareixen

també en altres documents de l'època.³ Sembla que aquests darrers eren els típics castllans que residien al castell,⁴ mentre que Arbert de Pera sembla un feudatari major amb molts béns alodials a Castellar i a Llacera o Sant Llorenç Savall.

Del testament i de les seves clàusules es desprèn que Arbert de Pera va fer el testament essent solter, o almenys vidu sense descendència, car no fa esment de cap esposa ni de fills, i per altra banda són hereus seus els familiars o amics Bernat i Guillem de Terrassa i Bernat de Sentfores; la resta de deixes és per a causes pies: per als hospitalers, per al benefici que havia fundat a Castellar i per a d'altres esglésies dels seus dominis.

Devia fer el testament en voler abandonar la vida seglar i dedicar-se a la vida religiosa, dins de l'orde dels Hospitalers. Dos anys després Arbert era profés en els hospitalers i entre els anys 1164 i 1165, com a mínim, va ésser castellà o comanador d'Amposta, un dels càrrecs més importants de l'orde a Catalunya.⁵

Precisions del testament

1. El castell de Rocamur.

Els autors que fins al present han estudiat el passat de Sant Llorenç Savall o del castell de Pera no han destacat l'existència d'un remot castell de Rocamur, situat al singular penyal que encara conserva aquest nom, o bé han confós el castell de Rocamur amb el de Pera o, com a màxim, cerquen d'identificar-lo amb el de Mura. El testament transcrit deixa ben clara l'existència d'un castell amb el nom de Rocamur o *Rocha Muro*, que considerem el responsable de la formació, dintre del territori de Sant Llorenç Savall, de l'antiga Quadra o terme civil autònom de la Vall de Mur.

El testament d'Arbert de Pera estableix una distinció ben clara entre el castell de Pera, que hi surt esmentat diverses vegades, i el de Rocamur, que deixa a Guillem de Terrassa, a més de tot el que posseeix *in castrum de Petra et in Lacaria*. El castell de Rocamur s'hi anomena com a *ipsum chastrum de Rochamur*. La possible confusió amb el castell de Mura és encara menys explicable, car el nom constant d'aquell castell és el de *Murede* o *Muredine*. Al mateix testament hi és esmentat el senyor Bernat de *Murede*, de qui Arbert de Pera era feudatari, per uns béns situats a Castellterçol.

És possible que encara quedi alguna resta d'aquest castell al penyal de Rocamur; almenys, la toponímia hi ha conservat el nom de Castell Gabaix. Copiem d'una obra descriptiva d'aquests tocos: "*El Turó de Rocamur*. Al peu mateix de coll Gabaix, a la vall de Mur, i no lluny del Marquet de la Roca, hi ha aquest vistós turó, dit també el Puig Gabaix, i més antigament el Castell Gabaix. Ara és més conegut per la gent de la rodalia amb l'apel·latiu popular de la Màquina de Tren, tota vegada que, veritablement, així ho aparenta."⁶

No és aquest l'únic document que fa referència a aquest castell; precisament cinc anys abans de fer el seu testament, el 31 de maig del 1157, Arbert de Pera va jurar al comte Ramon Berenguer IV *quod fidelis tibi ero de ipso castro Rocha Muro ab ista hora in antea*, que li'n donaria potestat sempre que el comte la hi reclamés, i que, sempre que Arbert

retornés *ipsum castrum de Rocha Muro* al comte, quedaria lliure del sagrament i de l'homenatge que li devia.⁷

Cal suposar que aquest castell és en el punt de partida del domini autònom de la vall de Mur, on radiquen encara els antics masos del Daví i Dalmau, aquest amb una capella romànica dedicada a sant Pere, i que va acabar per ésser propietat quasi íntegra del monestir de Sant Llorenç del Munt, bé que mantenint-se sempre autònoma del domini del castell de Pera. El mateix autor santllorençà abans citat, el senyor Vergés, descriu així els límits de la vall: "*Vall de Mur*. La regió de la vall de Mur de Savall fou un terme separat, anomenat Quadra de Mur i que comença als Òbits, baixa serra avall fins al Puig Savina, continua serra avall tocant al coll de Canyamars i la riera de Mur i, travessant la riera del Vinyet, puja serra amunt fins al Coll de Pararoles i baixa fins al coll de Santa Maria."⁸

2. Santa Maria del castell de Pera.

Al testament d'Arbert de Pera trobem també una de les notícies més primerenques d'aquesta desapareguda església del castell de Pera. Fins ara els autors que s'han ocupat del castell de Pera, i fins el mateix Mn. J. Mas, en les seves notícies inèdites sobre les parròquies i esglésies del bisbat de Barcelona, en fan esment a partir dels anys 1378 i 1388.

Aquí veiem que el 1162 el mas Comapregona de Llacera o de Sant Llorenç Savall ja feia pagament d'un cens anyal d'una lliura de cera *ad altare Sancte Marie de castrum de Petra*.

3. Notícies sobre Castellar del Vallès i Ribatallada.

El lloc més àmpliament consignat en el testament és el de Castellar del Vallès. Sembla que era el lloc on residia Arbert i amb els nombrosos béns alodials que posseïa a la seva demarcació fundarà un benefici per a un sacerdot que celebri misses a la seva església, per la seva ànima i la dels seus pares. En parlar de l'església fa menció dels seus tres altars de sant Esteve, santa Maria i sant Jaume; així ens fa saber els tres titulars de l'absis de l'església vella, ara abandonada.

Els masos i alocs assignats com a dotació del benefici es trobaven a l'illa, a la Riera, Evenga, Quintanes, Rossell, Selvela⁹ i en altres llocs que, en estar esmentats amb noms personals de l'època són de més difícil identificació. Cal suposar que la majoria d'aquests béns haurien pervingut a Arbert per la banda de la seva tia Nèvia, casada amb Bernat Amat, germà del seu pare.

Arbert posseïa també el domini del castell de Castellar i del de Ribatallada, situat aquest a la ratlla fronterera entre Castellar i l'actual municipi de Sabadell, domini que va llegar a Bernat de Sentfores. Devia tractar-se, evidentment, de les castlanies d'un domini feudal, car el domini superior d'ambdós castells pertanyia a la família Montcada. Aquestes notícies tenen un especial valor per al castell de Ribatallada, molt mancat de documentació primerenca.¹⁰

A Castellar hi posseïa també Arbert de Pera *ipsum meum estal del Pug de Castell*, que va llegar igualment a Bernat de Sentfores. El mot *estal* equival a *statica* o *estai*, noms usats amb molta freqüència pels documents medievals per indicar una casa forta o residència senyorial. La manera com ve consignat al document, seguit de les donacions del seu hort i de la seva vinya, fa pensar que aquest era el lloc on vivia Arbert.

En cercar, en temes de Castellar, una residència feudal o casa forta amb el nom de Puig, se'ns acut tot seguit de pensar en el Puig de la Creu, encara que la toponímia i l'estructura del municipi ha variat tant des d'aquelles èpoques que sense més documentació no ens és pas possible d'assegurar-ho.

Al testament d'Arbert de Pera hi ha encara noms de persones i de béns a terres del testador, situats a les comarques d'Osona, el Bages i el Vallès; hi apareixen els personatges Bernat Pere de Vacarisses, Bernat de Mura, Bernat de Barberà, Ramon de Barberà, Tedmar o Xetmar de Castellterçol, Bernat de Tagamanent, Bernat de Centelles, etc., senyors o castllans dels castells del seu cognom; també s'hi esmenten els llocs de Sant Miquel Sesperxes, Monistrol, Seguer de Segarra, Aiguafreda, el Fitor, el castell de Sant Esteve (Centelles), Castellterçol, etc., útils tots ells per als historiadors locals o comarcals.

Per tot això, creiem que no haurà estat debades fer-ne la transcripció i que això ajudarà a conèixer un xic més els frondosos racons vallesans de Castellar i de Sant Llorenç Savall, principals protagonistes del document.

NOTES

1. ACA Pergamí de Ramon Berenguer IV, núm. 180.
2. ACA Arxiu del Marquès de Sentmenat. Documents del castell de Pera, núm. 13.
3. Alguns d'aquests documents es troben relacionats a les obres sobre Sant Llorenç Savall i el castell de Pera, com E. BUSQUETS I MOLAS, *Entre vinyes i telers. La vida a Sant Llorenç Savall*. Barcelona, 1967, p. 32-34; *Els castells catalans*, II. Barcelona, 1969, p. 128-133; *El castell de Pera (o Sa Pera)*.
4. ACA Liber Feudorum Maior (ed. F. Miquel Rosell), I. Barcelona, 1945, doc. 370, p. 391-192.
5. J. MIRET Y SANS, *Las casas de Templers y Hospitalers en Catalunya*. Barcelona, 1910, p. 519.
6. L. VERGÉS I SOLÀ, *Foranies i altres coses de Sant Llorenç Savall*. Sant Llorenç Savall, 1971, p. 108.
7. ACA Liber Feudorum Maior (ed. cit.), I, doc. 369, p. 190-391.
8. VERGÉS, *Op. cit.*, p. 107.
9. El mas de Selvela, prop del riu Ripoll, a la parròquia de Sant Esteve de Castellar, havia estat donat uns anys abans als templers per Arbert de Pera. El document d'aquesta donació és a l'ACA Documents de Ramon Berenguer IV, núm. 153.
10. Vegeu l'obra citada *Els castells catalans*, II, p. 16-31, 117-119.